

Europa – już się zmierzcha nadchodzi noc?

Dr Paweł Bleja

Motto:

Już się zmierzcha,

nadchodzi noc,

Poprośmy Boga o pomoc,

Aby On naszym stróżem był,

Od złych czartów nas obronił,

Którzy najwięcej w ciemności

Używają swej chytrności.

(Andrzej Trzeciecki (1530-1584))

Skąd taki, może nawet nazbyt, enigmatyczny tytuł? Już spieszę z wyjaśnieniem. W roku 2018, w ramach projektu BLASK CHRISTIANITATIS, Akademia Genius Loci zorganizowała koncert zespołu ANONYMOUS, który odbył się w Katedrze Poznańskiej. W trakcie tego muzycznego wydarzenia słuchaliśmy m. in. utworów Wacława z Szamotuł, wybitnego polskiego kompozytora doby renesansu. Jedną z jego najbardziej znanych pieśni jest utwór – *Już się zmierzcha nadchodzi noc*, do słów Andrzeja Trzecieckiego¹ (¹przypis: autor artykułu dziękuje pani uczestniczce prelekcji w Akademii Genius Loci, która wskazała na twórcę tekstu. W opracowaniach partytur często widnieje informacja, że autor słów tej pieśni jest nieznan, co jak się okazuje jest błędem). Właśnie podczas tego koncertu przyszedł mi do głowy tytuł niniejszego artykułu odnosząc się nie tylko do treści, ale do wielogłosowej formy tej kompozycji. Rozważania o Europie – jako cywilizacji – uważam, że należy rozpatrywać w kontekście pojęcia *Christianitas* oraz w jego wielorakości i wielogłosowości, stąd nawiązanie do cyklu BLASK CHRISTIANITATIS. Zagadnienie cywilizacji wydaje się podobne do polifonicznej kompozycji, w której poszczególne głosy uzupełniają się, prowadzą dialog, ulegają dramaturgii w czasie, tworzą różnorodną harmonię, stąd także odniesienie muzyczne.

Obecny cykl pt. GENIUSZ EUROPY ma również taki wielogłosowy charakter. Nie tylko wsłuchiwalismy się w „kompozycję” cywilizacji o nazwie «EUROPA», ale ponadto mogliśmy się zapoznać z cywilizacją bizantyńską i kordobańską – to jakby odmienne „kompozycje” – jakże inspirujące, o czym już za chwilę będzie mowa.

Niniejszy tekst ma charakter swoistego *résumé*, tego co mieliśmy sposobność wysłuchać w trakcie cyklu prelekcji, w autorskim ujęciu, które ma aspiracje filozoficzne i historiozoficzne. Ponadto treść rozważań będzie odwoływać się do metafory szachowej, która stanowiła *leitmotiv* w warstwie wizualnej całego cyklu.

Mottem filozoficznym dla moich rozważań niech będą słowa Filozofa – Arystotelesa ze Stagiry, wyraźnie wskazujące na rolę duszy w poznaniu:

„...akt ma podwójne znaczenie: jedno odpowiada (...) **wiedzy**, drugie (...) **roztrząsaniu problemu** [w konkretnym wypadku]. Jest oczywiste, że dusza jest aktem w podobnym znaczeniu, jak jest nim wiedza; bo **sen** i **stan czuwania** zakładają obecność duszy; otóż **stan czuwania** odpowiada roztrząsaniu naukowego problemu, **sen** zaś posiadaniu wiedzy bez jej aktualnego użytku.”

O duszy, ks. II, 412a (tłum. Paweł Siwek TJ)

W obliczu tego dociekania Arystotelesa można ukazać następujące zestawienie w kontekście tekstu pieśni zawartej w tytule:

STAN CZUWANIA (DZIAŁANIE) [np. o zmierzchu]	SEN [zazwyczaj w nocy]
-----	-----
ROZSTŻĄSANIE PROBLEMU (DOCIEKANIE)	WIEDZA

Doprecyzowany tytuł moich rozważań właściwie powinien brzmieć: **«Europa» (jako cywilizacja) – dociekamy czy wiemy (czym jest)?**

Wydaje się, że «Europa» (jako cywilizacja) wymaga ciągłego dociekania, roztrząsania, co jest jedną z jej cech charakterystycznych, skrótowo rzecz ujmując – «Europa» musi pielęgnować, to co jest dla niej swoiste, przy zachowaniu otwartości.

Jak rozumieć słowo *europa*?

Słowo *europa*, jak pisał francuski filozof Rémi Brague w książce *Europa, droga rzymska*, można rozumieć na trzy sposoby: 1) jako kierunek, etymologicznie oznacza „kraina zachodzącego słońca”, to najmniej istotne określenie dla naszych dociekań; 2) jako miejsce, czyli nazwa geograficzna – w niniejszym artykule na określenie miejsca, kontynentu będę stosował tradycyjny zapis tego słowa z dużej litery – Europa; oraz 3) jako kultura. To trzecie określenie jest dla naszych rozważań kluczowe. Koniecznym jest jednak wprowadzenie i wyjaśnienie pewnego rozróżnienia między słowem „kultura” i „cywilizacja”. Amerykański badacz cywilizacji Samuel Huntington pisał w książce *Zderzenie cywilizacji*, że cywilizacja „jest największą jednostką kulturową” i „jest najwyższym kulturowym stopniem ugrupowania ludzi i najszerzą płaszczyzną kulturowej tożsamości”. Z tego względu nie ma potrzeby przeciwstawiania sobie pojęć kultura i cywilizacja. (Kategoryczne rozróżnienie między cywilizacją a kulturą wprowadzili myśliciele niemieccy w XIX w., jednakże nie należy utożsamiać tych dwóch pojęć.) W tych rozważaniach dla wyróżnienia i odróżnienia będę stosował zapis w cudzysłowie ostrym dla oznaczenia cywilizacji – «Europa». Nie zwlekając podajmy definicję cywilizacji jaką będę się posługiwał w artykule – cywilizacja to metoda organizacji życia zbiorowego. Taką definicję zaproponował polski badacz, prekursor badań nad cywilizacjami – Feliks Koneczny (1862-1949). Mało tego twierdził on również w książce pt. *O wielości cywilizacji*, że „synteza możliwa jest tylko pomiędzy kulturami tej samej cywilizacji, lecz między cywilizacjami żadną miarą.” (str. 402). Mając sprecyzowany przedmiot rozważań określimy ramy czasowe. W tekście, jak i całym projekcie GENIUSZ EUROPY, staraliśmy się koncentrować na okresie 313-1453 po Chr. Takie ramy czasowe też zaproponowali autorzy książki *Historia świadomości europejskiej* w rozdziale pt. *Europa Christianitas*, z czym w pełni się zgadzam. Podsumowując – słowo *europa* – w tytule oznacza cywilizację, dlatego używam zapisu «Europa», w odróżnieniu określenia miejsca, czyli zachodniej i środkowej części kontynentu europejskiego – Europa.

Autorskim pomysłem na ukazanie zmieniających się, burzliwych dziejów cywilizacji jest wykorzystanie elementów gry w szachy.

SZACHY – jako metafora cywilizacji w Europie

EUROPA jako terytorium, miejsce [SZACHOWNICA]	«EUROPA» jako cywilizacja (metoda organizacji życia społecznego) [FIGURY, PIONY oraz ZASADY GRY] SPOŁECZEŃSTWO PRAWO	KOŚCIÓŁ/PAPIESTWO jako niezawisła władza duchowa [SĘDZIA SZACHOWY]
---	---	--

© Paweł Bleja

W Europie (szachownica) w wyżej wskazanym okresie można wyróżnić trzy cywilizacje: 1) BIZANCJUM, 2) «KORDOBĘ» (to autorskie określenie cywilizacji muzułmańskiej, arabskiej, która rozwinęła się na Półwyspie Iberyjskim) oraz 3) «EUROPA». Poszczególne społeczeństwa można oznaczyć figurami i pionami szachowymi: Król i Królowa – władza świecka; Biskup – władza duchowa; Koń – rycerstwo, coś na wzór rzymskich ekwitów; Wieża – zakonnicy, teologowie, filozofowie; Piony – lud. Ruch figur i pionów określona jest przez zasady gry – odpowiednik prawa w społeczeństwie ludzkim. W tej metaforze, tylko w «Europie», władza duchowa (Kościół wraz z papieżem) odpowiada roli sędziego szachowego, poprzez swoją niezawisłość.

Podpis pod zdjęciem: Prelekcja w ramach cyklu GENIUSZ EUROPY z wykorzystaniem metafory szachowej.

Spójrzmy na ramy czasowe i najważniejsze wydarzenia z perspektywy «Europy». Wszak najlepiej poznajemy innych, gdy znamy siebie. Paradoksalnie poznając bliźnich – obcych – poznajemy lepiej również samych siebie. Poniższe kalendarium określa kluczowe momenty dla tworzenia się «Europy» oraz przynależności Polski do tej cywilizacji, w kontekście wydarzeń w Bizancjum, jak i «Kordobie», która stanowiła odmienną cywilizację, przez wiele stuleci wrogą, lecz inspirującą.

Kalendarium cywilizacji łacińskiej «Europy», na tle wydarzeń w Bizancjum i «Kordobie» (Kalifacie Kordobańskim).

313 Edykt mediolański – ustanowienie przez Konstantyna (cesarz 306-337) tolerancji dla religii chrześcijańskiej w Cesarstwie Rzymskim.

330 Założenie miasta KONSTANTYNOPOL [tzw. drugi Rzym] w miejscu miasta Byzantion przez cesarza Konstantyna.

380 Edykt cesarza Teodozjusza – chrześcijaństwo religią panującą w Cesarstwie

Rzymskim.

395 Trwały podział Cesarstwa na część Wschodnią i Zachodnią z dwoma cesarzami.

410 Zdobycie Rzymu przez Alaryka – króla Wizygotów.

428 Św. Augustyn (354-430) – *Państwo Boże (De Civitate Dei)*.

476 Koniec Cesarstwa Rzymskiego na Zachodzie.

529 Założenie klasztoru na Monte Casino przez św. Benedykta z Nursji (480-547).

Zamknięcie szkół pogańskich przez cesarza Justyniana (cesarz 527-565) w Cesarstwie Wschodnim.

540 Św. Kasjodor (484-583) zakłada według reguły św. Benedykta klasztor w Vivarium, w którym kultywuje zdobycze cywilizacji rzymskiej.

590-604 Pontyfikat św. Grzegorza Wielkiego (benedyktyn) – reformator Kościoła.

610-641 Rządy cesarza Herakliusza w Cesarstwie Wschodnim, wojny z Persami. Podkreślanie greckości i nabywanie cech orientalnych. Początki Bizancjum, Herakliusz uznawany jest za pierwszego cesarza bizantyńskiego. Zastąpił używany dotąd łaciński tytuł cesarski CAESAR IMPERATOR AUGUSTUS greckim terminem BASILEUS oraz zastąpił łacinę używaną w roli języka urzędowego greką.

636 Śmierć św. Izydora z Sewilli (ur. 560) – autor encyklopedii wiedzy: *Etymologiarum sive Originum libri XX*.

673-677 Blokada Konstantynopola przez Arabów (muzułmanów).

710 Ostatnia podróż papieża [Konstantyna] do Konstantynopola. [aż do wieku XX]

711 Podbicie półwyspu Iberyjskiego przez Arabów (muzułmanów).

732 Zwycięstwo Karola Młota (chrześcijanina) nad muzułmanami pod Poitiers.

756 Darowizna Pepina Małego (utrwalenie Państwa Kościelnego – stolica

RZYM).

756 Kordoba stolicą niezależnego emiratu utworzonego przez Abd ar-Rahmana I, ostatniego potomka Umajjadów, który uciekł w czasie przewrotu z Bagdadu. Za jego panowania i jego następców z dynastii Umajjadów rozpoczął się okres intensywnego budownictwa i wielkiego rozkwitu miasta.

782 Działalność bł. Alkuina (730-804) w Akwizgranie – renesans karoliński.

800 Koronacja Karola Wielkiego (742/747-814) na cesarza zachodniego Cesarstwa Rzymskiego. [AKWIZGRAN (Aachen) główna siedziba cesarza.]

810-877 Jan Szkot Eriugena – teolog filozofujący działający na dworze króla Franków Karola II Łysego (wnuk Karola Wielkiego).

863-885 Misja św. Cyryla (Konstantyna Filozofa) i św. Metodego na Morawy (chrystianizacja Słowian).

910 Założenie opactwa benedyktyńskiego w Cluny – reforma – powrót do reguły św. Benedykta.

929 Abd ar-Rahman III ogłosił Al-Andalus osobnym kalifatem, niezależnym od Bagdadu (Kalifat Kordoby). Za jego czasów Kordoba była największym miastem w basenie Morza Śródziemnego, ważnym ośrodkiem nauki i sztuki.

962 Koronacja cesarska Ottona I (912-973) w Rzymie.

965 Ślub Mieszka i Dobrawy (księżniczka czeska).

966 Chrzest Mieszka.

968 Pierwsze biskupstwo w Polsce – Poznań (Biskup Jordan).

990 Oddanie Polski w opiekę Stolicy Apostolskiej – *Dagome iudex*.

997 Śmierć biskupa św. Wojciecha (benedyktyna).

1000 Zjazd gnieźnieński – cesarz Otton III pielgrzymuje do grobu św. Wojciecha i spotyka się z księciem Bolesławem w Gnieźnie.

1054 Wielka Schizma Wschodnia.

1073-1085 Pontyfikat Grzegorza VII – papież, który ogłosił prymat władzy duchowej nad świecką.

po 1116 Śmierć Galla Anonima (łac. Gallus Anonimus), benedyktyn – anonimowy autor *Kroniki polskiej*.

1126-1198 Awerroes – arabski filozof i komentator dzieł Arystotelesa (pochodził z Kordoby).

1135-1204 Majmonides – żydowski teolog i filozof (pochodził z Kordoby).

1200 Początki uniwersytetów w Paryżu, Oksfordzie i Cambridge.

1204 Zdobycie Konstantynopola przez krzyżowców.

1225-1274 Św. Tomasz z Akwinu – filozof i teolog, który przyswoił dla katolików filozofię Arystotelesa.

1236 Zdobycie KORDOBY przez katolików (św. Ferdynand III Kastylijski).

1261 Koniec Cesarstwa Łacińskiego w Konstantynopolu.

1453 Zdobycie Konstantynopola przez Mehmeda II, który uczynił miasto stolicą imperium osmańskiego.

Wyróżnione pogrubieniem fakty dotyczą «Europy» i wydarzeń, które wpłynęły na jej swoistość.

Na podstawie takiego zestawienia będę próbował odpowiedzieć na następujące pytania: 1) Kiedy narodziła się «Europa»: cywilizacja łacińska, zachodnia, klasyczo-chrześcijańska? 2) Jakie są źródła cywilizacji – skąd «Europa» czerpała metodę swojej organizacji, swojego ustroju? 3) Kto tworzył «Europę», jaki żywioł ludzki? 4) Co jest najgenialniejszą myślą tej cywilizacji (szczytem rozwoju)?

Ad. 1) W wymiarze duchowym «Europa» narodziła się wraz z działalnością zakonu św. Benedykta z Nursji, nie bez przyczyny został on ogłoszony w 1964 przez papieża Pawła VI patronem Europy. Reguła życia zakonnego miała wpływ na umacnianie wiary chrześcijańskiej, jak i na przechowanie i kultywowanie zdobyczy cywilizacji (staro)rzymskiej. Szczególnie postać św. Kasjodora i jego działalność w Vivarium jest warta przypomnienia. Zaś w wymiarze polityczno-militarnym to symboliczne znaczenie ma zwycięska bitwa pod Poitiers w 732 roku, w której starły się siły chrześcijańskie pod wodzą Karola Młota (dziadek Karola Wielkiego) z wojskami muzułmańskimi pod dowództwem Abd ar-Rahmana, który zginął w trakcie tej bitwy. Kluczową datą dla utworzenia instytucjonalnego zrębu cywilizacji to 25 grudnia 800 roku, kiedy to papież Leon

III koronował Karola Wielkiego na cesarza rzymskiego i w ten sposób zostało reaktywowanie Cesarstwo Rzymskie na Zachodzie.

Ad. 2) Można wskazać kilka źródeł dla «Europy», to przede wszystkim Rzym (antyczny), który wchłonął i zachował, klasyczne zdobycze Ateńczyków. Jerozolima – wraz z dziedzictwem chrześcijańskim rozpowszechnionym poprzez nawracających się Żydów. Konstantynopol – tzw. „drugi Rzym”, stolica cesarstwa wschodnio-rzymskiego tzw. Bizancjum, który miał stanowić wzorzec chrześcijański dla świata i przez wieki stanowił inspirację dla ludów w Europie, Azji i Afryce. Kordoba – miasto, które swój rozkwit osiągnęło za panowania Abd ar-Rahmana III (889-961) i stanowiło jeden z najważniejszych ośrodków kultury na świecie.

Ad. 3) Odpowiedź na trzecie pytanie może wydać się zaskakująca. Mianowicie twórcami «Europy» byli barbarzyńcy. Barbarzyństwo stanowi przeciwieństwo cywilizacji, a jednak to głównie barbarzyńcy tworzyli nowo-starą cywilizację (tzw. „adopcja odwrócona” – młodsze generacje adoptują dokonania starszych np. wiedzę Greków, w tym filozofię; wiarę w jednego Boga Żydów). Umiejętność uczenia się, przyswajania tego co najlepsze, nawet od wrogów, twórcze rozwijanie dziedzictwa przeszłości, własne wynalazki stanowiły o sile «Europy». Pod względem etnicznym tworzyły «Europę», oprócz potomków Rzymian, najeźdźcy – Germanowie a także Słowianie (południowi i zachodni).

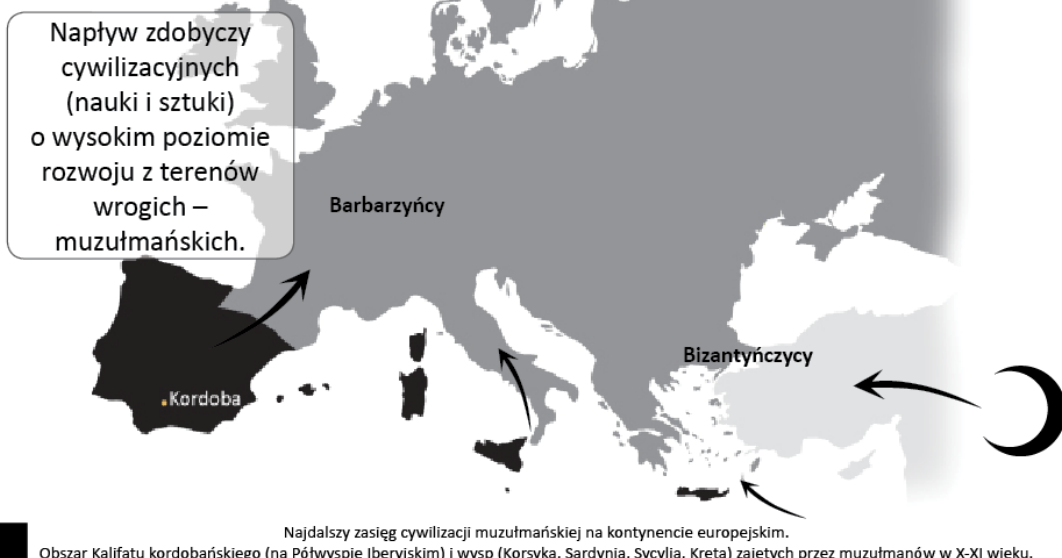
Ad. 4) Szczytem «Europy», a zarazem *Christianitas* (łacińskiego chrześcijaństwa), jest „niezawisłość czynnika duchowego od siły fizycznej” – Feliks Koneczny w swojej pionierskiej książce z roku 1935 *O wielości cywilizacji* napisał: „W stosunku do życia zbiorowego niesie etyka katolicka wszędzie z sobą cztery postulaty, wiecznie te same i niezmiennie od początków do dnia dzisiejszego i jednakie dla wszystkich rodzajów i szczebli cywilizacji. Czteroma klinami wbija się w każdą cywilizację, a są to: małżeństwo monogamiczne dożywotnie, dążenie do zniesienia niewolnictwa, zniesienie zemsty i przekazanie jej sądownictwu publicznemu, wreszcie niezawisłość Kościoła od władzy państwowej w imię niezawisłości czynnika duchowego od siły fizycznej. Teza o zasadniczej wyższości siły duchowej nad materialną wzbogaciła się dzięki szkole kluniackiej nadbudową etyczną dalszą, jako w pewnych razach należy sprzeciwiać się ściśle materialnej w imię duchowej. Czyż to nie szczyt cywilizacji łacińskiej, czy nie najgenialniejsza myśl, na jaką zdobył się człowiek?” (s. 348) . Niestety cywilizacja, podobnie jak człowiek, choruje. Główną chorobą, dodajmy zakaźną, a nawet śmiertelną, jest pycha. Jej przejawem może być skandaliczne zachowanie się łacinników np. po zdobyciu Konstantynopola w 1204 roku, kiedy zapomnieli o prymacie ducha.

Przedstawmy w kilku mapkach zasięg terytorialny poszczególnych cywilizacji w Europie.

CYWILIZACJA WSCHODNIO-RZYMSKA, BIZANTYŃSKA (GRECKA)

CYWILIZACJA KORDOBAŃSKA ARABSKA, MUŻULMAŃSKA

CYWILIZACJA ŁACIŃSKA «EUROPA»

Karol Wielki cesarz
restytuowanego
Cesarstwa Rzymskiego
na Zachodzie
nazywał siebie
Pater Europae

Łacina –
językiem urzędowym
Kościoła rzymskiego,
papiestwa
(CHRISTIANITAS)
i cywilizacji.

Podział na władzę
duchową i świecką.

■ Zaczyn cywilizacji łacińskiej: Obszar państwa Karola Wielkiego (oraz tereny uznające jego zwierzchnictwo) na przełomie VIII i IX wieku + Państwo Kościelne.
25 XII 800 papież Leon III włożył diadem cesarski na głowę Karola krzyżując jego plany małżeństwa z cesarową bizantyjską Ireną.

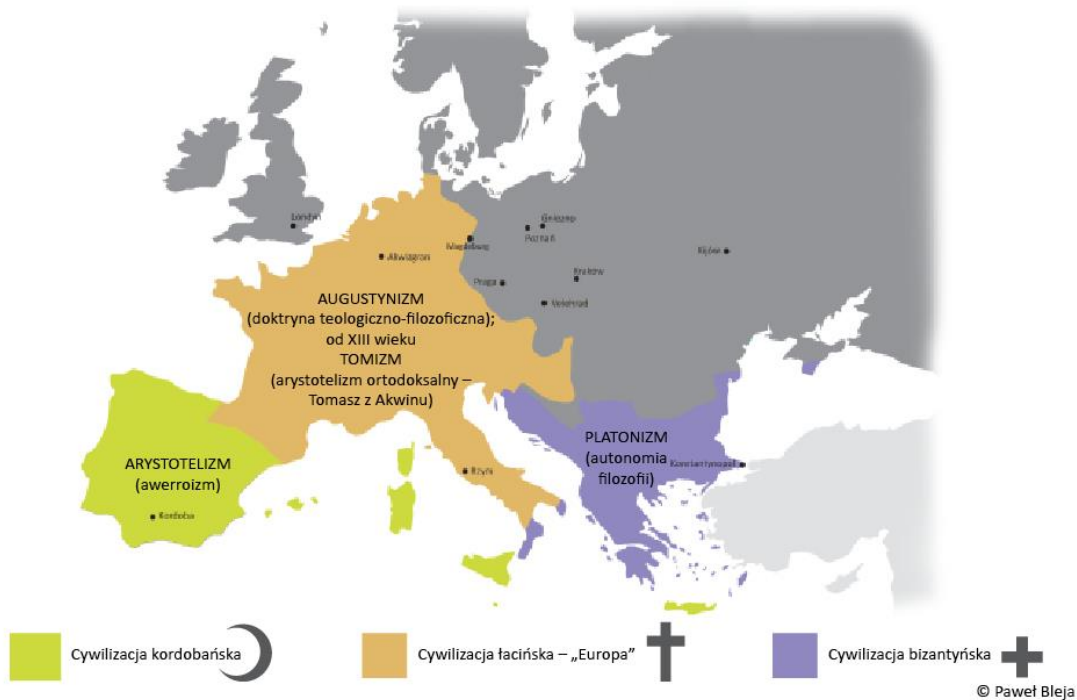
Zastanówmy się do jakiej cywilizacji należą ziemie polskie, zamieszkałe przez Polan – Słowian zachodnich. Sytuacja jest tu złożona i związana z rywalizacją między Cesarstwem Bizantyjskim a światem łacińskim. (Jesteśmy jeszcze przed schizmą z roku 1054, choć stosunki z Patriarchatem Rzymu ulegały ochłodzeniu przez wieki – ostatni wspólny sobór (VII) odbył się 757 w Nicei.) Ziemie słowiańskie na północ od Dunaju ewangelizowało dwóch braci – Bracia Sołunscy (od słowiańskiej nazwy Salonik) – św. Cyryl (Konstantyn) [c. 827-869] i św. Metody (Michał) [c. 815-885] nazywani apostołami Słowian. Spełniali oni misję w imieniu Cesarstwa Bizantyjskiego, ale do końca wykazywali obediencję wobec papieża. Sam Cyryl został pochowany w Rzymie. Papież Jan Paweł II uznał ich za współpatronów Europy. Przynależność Polski do kręgu cywilizacji łacińskiej dokonało się nieco później aktem Chrztu Polski i wydarzeniami z roku 966 (choć data ma charakter symboliczny) oraz postaciami Mieszka i jego żony Dobrawy. W skrócie i ogólnie można powiedzieć, że tereny te były obszarem rywalizacji i zderzenia cywilizacji. Ostatecznie ukształtowała się, przez wieki, tradycja łacińska. Czy było to dzieło Opatrzności, czy geniuszu ludzkiego naszych przodków – Piastów Wielkopolskich – pozostawiam do łaskawego rozważenia czytelników. Omawianą sytuację przedstawia poniższa mapa.

Cywilizacje a Słowianie, IX-X wiek – zderzenie cywilizacji?

Przechodząc do charakterystyki «Europy» zadajmy sobie jeszcze jedno pytanie. Jaka filozofia dominowała, kształtowała omawiane cywilizacje. Oczywiście jest, że zarówno cywilizacja bizantyńska, jak i łacińska były chrześcijańskie, choć niestety Kościół uległ podziałowi. W tym momencie jednak chodzi o czynniki rozumowe, które kształtowały te kręgi. Filozofia w swej różnorodności jest skarbem dziedziczonym po antycznych Grekach, z perspektywy chrześcijańskiej – poganach. Kościół rzymski nie przystosowywał się do świata klasycznego, brał z przeszłości to, co było dobre i zgodne z Ewangelią, zaś to, co było sprzeczne – odrzucał. W takiej sytuacji filozofia grecka (nurt platoński i arystotelesowski) musiała się dostosować do Ewangelii. Ze zrozumiałych powodów inaczej kształtowały się relacje (religia – filozofia) w cywilizacji muzułmańskiej. Poniższa mapka obrazuje zmienną sytuację jaka panowała na poszczególnych terytoriach.

Cywilizacje a filozofia grecka

Przejdźmy zatem do charakterystyki poszczególnych cywilizacji na kontynencie europejskim. Cechy «Europy» przedstawię za pomocą tabelki w sposób komparatystyczny (łac. *compare* – porównywać) w stosunku do innych cywilizacji.

Trzy główne cywilizacje w Europie¹ (313–1453)

		CYWILIZACJA BIZANTYŃSKA (WSCHODNIO-RZYMSKA, GRECKA)	CYWILIZACJA ŁACIŃSKA (ZACHODNIA, CHRZEŚCIJAŃSKA)	CYWILIZACJA KORDOBAŃSKA (ARABSKA, MUŻULMAŃSKA)
		BIZANCJUM	«EUROPA»	«KORDOBA»
1.	centrum cywilizacji	KONSTANTYNOPOL	RZYM i ośrodki władzy świeckiej np. AKWIZGRAN	KORDOBA
2.	język cywilizacji	łaciński i grecki / grecki	łaciński / języki narodowe	arabski
3.	religia	chrześcijaństwo (ortodoksja)	chrześcijaństwo (katolicyzm, CHRISTIANITAS)	islam
4.	relacja państwo Kościół	prymat władzy świeckiej (państwa) [cezaropapizm]	prymat władzy duchowej (od papieża Grzegorza VII [1073-1085])	–
5.	stosunek do Boga	niesakralny	niesakralny	niesakralny / półsakralny
6.	filozofia	platonizm (wraz logiką Arystotelesa)	platonizm [św. Augustyn] / XII-XIII w. arystotelizm [św. Tomasz]	arystotelizm [Awerroes]
7.	stosunek do ludzi (etyka)	podwójny (odrębna etyka dla państwa i odrębna dla jednostek)	jednolity (ta sama etyka chrześcijańska dla wszystkich jednostek i grup)	podwójny (odrębna etyka dla „swoich” i dla „obcych”)
8.	system prawny	monizm prawny (prawo publiczne)	dualizm prawny (prawo prywatne i publiczne)	monizm (prawo w oparciu o Koran)
9.	pochodzenie prawa	państwo [kolektywność]	społeczeństwo [personalizm]	kalif [emir] (tam, gdzie nie krępuje go Koran)
10.	prawo małżeńskie	monogamia (władca może stanowić inaczej)	monogamia (dożywotnia)	poligamia
11.	etap rozwoju społecznego	„wymancypowane rodziny tworzą niezróżnicowane społeczeństwo”	„wymancypowane rodziny tworzą zróżnicowane społeczeństwo” – pluralizm społeczny	ustrój rodowy (częściowa emancypacja rodziny w zeuropeizowanych miastach – Półwysep Iberyjski)

¹ Europa jako miejsce, czyli kontynent. «EUROPA» (pisana w cudzysłowie) jako nazwa cywilizacji.

		CYWILIZACJA BIZANTYŃSKA (WSCHODNIO-RZYMSKA, GRECKA)	CYWILIZACJA ŁACIŃSKA (ZACHODNIA, CHRZEŚCIJAŃSKA) 	CYWILIZACJA KORDOBAŃSKA (ARABSKA, MUZUŁMAŃSKA)
		BIZANCJUM	«EUROPA»	«KORDOBA»
12.	stosunek do dziejów (opanowanie czasu)	era / historyzm [tradycja grecka]	historyzm [tradycja rzymsko-grecka, żydowska]	era
13.	forma organizacji społecznej	państwo	narody	kalifat / emirat
14.	cel	omnipotencja państwa	zbawienie ludzi przez próby zrealizowania na ziemi Civitas Dei	zbawienie prawowiernego poprzez przestrzeganie zasad Koranu
15.	nauka	„wykorzystywana w celu wzmocnienia państwa” [szkoła pałacowa]	„wolna i wszechstronna (obejmująca coraz więcej zakresów) – poszukująca prawdy” [szkoły katedralne, uniwersytety]	„spekulatywna i dedukcyjna w zakresach i obszarach zainteresowania Koranu” [uniwersytet kordobański]

Zestawienie zostało przygotowane na podstawie: prac Feliksa Konecznego, jego komentatorów (szczegóły w bibliografii) oraz prelekcji w ramach cyklu GENIUSZ EUROPY. Powyższe zestawienie nie ma być odzwierciedleniem poglądów Feliksa Konecznego, ale próbą twórczego rozwinięcia jego koncepcji. Przy takim zestawieniu uwidacznia się bliskość cywilizacji bizantyńskiej (greckiej) i łacińskiej («Europy»). To te dwie cywilizacje – prawdopodobnie – mogą stanowić bazę dla kształtowania cywilizacji chrześcijańskiej w duchu miłości i rozumienia rzeczywistości, pamiętając, że nawet obcy może być dla nas pomocnym nauczycielem.

Na zakończenie przywołajmy jeszcze komentarz genialnego syna «Europy» – Tomasza z Akwinu do niemniej genialnego syna Hellady – Arystotelesa. Przywoływany fragment dotyczy już cytowanego traktatu „O duszy”.

Komentarz do „O duszy” Arystotelesa,
(przekł. Marcin Beściak)

„(...) I mówi <Arystoteles>, że akt *orzeka się dwojako, jeden jak wiedza, inny jak rozpatrywanie*, (...). A jasne jest, że dusza jest aktem tak, jak aktem jest wiedza. Przez to bowiem, że jest dusza, zwierzęciu przysługuje *sen i czuwanie*. **Czuwanie podobne jest do rozpatrywania**, bo jak rozpatrywanie jest używaniem wiedzy, tak czuwanie jest używaniem zmysłów. **Sen zaś podobny jest do sprawności wiedzy**, kiedy ktoś nie korzysta z tej sprawności w sposób czynny, bo w czasie snu władze zwierzęce są w spoczynku. A spośród tych dwóch aktów *w jednym i tym samym podmiocie wiedza jest wcześniejsza pod względem powstawania*, ponieważ **rozpatrywanie ma się do wiedzy jak akt do możliwości**; akt zaś – jak czytamy w IX księdze *Metafizyki* – jest z natury wcześniejszy od możliwości, jest bowiem celem i dopełnieniem możliwości. Również w porządku powstawania i w porządku czasu akt w ogólności jest wcześniejszy od możliwości (bo to, co jest w możliwości, sprowadza się do aktu przez coś, co jest w akcji). Ale w jednym i tym samym podmiocie możliwość jest wcześniejsza od aktu, bo coś jest najpierw w możliwości, a później przechodzi w akt. Dlatego Arystoteles mówi, że *w jednym i tym samym wiedza jest wcześniejsza pod względem powstawania niż*

rozpatrywanie. *Stąd wnioskuje, że skoro dusza jest aktem tak jak wiedza, to jest aktem pierwszym ciała fizycznego mającego życie w możliwości.* Trzeba zaś wiedzieć, że Filozof nazywa duszę aktem pierwszym nie tylko po to, by odróżnić duszę od aktu, którym jest działanie, ale i po to, by odróżnić ją od form żywiołów, które zawsze wykonują swoje czynności, jeśli tylko nie napotykają przeszkody.”

Refleksja nad tymi cytatami dwóch genialnych filozofów – Arystotelesa ze Stagiry (Hellena, poganina) i Tomasza z Akwinu (chrześcijanina) – może pomóc w ustaleniu nad tym, co stanowi geniusz, ducha «Europy» i gdzie należy szukać jej zdrowego oblicza, do jakich myślicieli należy się zwrócić, aby w pełni poznać i zrozumieć na czym polega cywilizacja europejska, również w jej współczesnym rozumieniu.

Jaka jest ostatecznie odpowiedź na postawione w tytule pytanie? Zmierzch czy noc? Czuwanie czy sen? Rozpatrywanie czy wiedza? Obawiam się, że obecnie «Europa» pozostaje w neurotycznej bezsenności, co gorsza bez próby rozumnego namysłu. Mam nadzieję, że jednak powyższe rozważania pomogą umocnić się w pokonywaniu przeszkód stawianych przez tych, którzy „używają swej chytrności”.

Bibliografia:

Arjakovsky A. (red.)

2019 *Historia świadomości europejskiej*, Kraków

Banaszak M.

1986-1987 *Historia Kościoła Katolickiego*, tom 1, 2, Warszawa

Bezat P.

2004 *Teoria cywilizacji Feliksa Konecznego*, Krzeszowice

Brague R.

2001 *Europa i barbarzyństwo*, w: *Nowa jedność? Rozważania filozoficzne*, red. A.

Przyłębski, L. Romani. A. Speer, Poznań

2001 *Zezowata Europa*, w: *Nowa jedność? Rozważania filozoficzne*, red. A. Przyłębski, L.

Romani. A. Speer, Poznań

2012 *Europa droga rzymska*, Warszawa

Dakowski M.

http://www.dakowski.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=44&Itemid=49

Hitti P.K.

1969 *Dzieje Arabów*, Warszawa

Huntington S.P.

2001 *Zderzenie cywilizacji*, Warszawa

Kijewska A. (red.)

2012 *Przewodnik po filozofii średniowiecznej*, Kraków

Koneczny F.

? *O cywilizację łacińską*, Krzeszowice

2011 *Etyki a cywilizacje*, Krzeszowice

2015 *O wielości cywilizacji*, Warszawa

Manteuffel T.

1990 *Historia Powszechna Średniowiecze* Warszawa

Powszechna encyklopedia filozofii

2000-2009 *Powszechna encyklopedia filozofii*, Lublin

Wolski J. (red.)

1986 *Atlas historyczny świata*, Warszawa-Wrocław

Viglas K.

2010 *Zarys historyczny filozofii bizantyńskiej i jej podstawowe zagadnienia*, Poznań